

Євреї України та Чернігівщини у революційних подіях 1917 р.

(за матеріалами Чернігівської земської газети)

За часів нестабільної політичної ситуації, війни, що веде наша держава за відновлення своєї території, необхідності відстоювати свої кордони та повертати окуповані землі, нерідко лунають спекуляції з національного питання. Питання «євреїв в революції», що ніколи не втрачало своєї актуальності, безперечно буде в порядку денному при кожній спробі переосмислити власну історію, донести її до пересічного громадянина. Дискусії з цього питання не вщухали з часу самої революції 1917 р. При постановці проблеми «хто зробив революцію» постають такі імена більшовицьких лідерів як Лев Троцький (Бронштейн), Яків Свердлов, Лев Каменєв (Розенфельд), Григорій Зинов'єв (Радомисльський), Якуб Ганецький. Це тільки початок списку. Достатньо відома постать другого ешелону Якова Блюмкіна пов'язана з Чернігівщиною. Він «прославився» вбивством німецького посла Мірбаха та просив у більшовицького керівництва дати йому завдання вбити гетьмана Української держави Павла Скоропадського¹. Інший виходець з Чернігівщини Яків Лівшиць у 1920 – 1921 рр. керував Чернігівською ЧК (надзвичайною комісією), у 1922 р. дослужився до посади заступника голови Головного політичного управління УРСР². У своїх попередніх статтях ми згадували Неофіта Грінкрута, що був членом губернського ревтрибуналу у 1919 р.³

Отже, в умовах явних або прихованих національних обмежень Російської імперії частина єврейської інтелігенції потрапила під вплив більшовицької ідеології та на перших порах отримала посади в новостворених органах влади. Але до більшовиків потрапили ті євреї, для яких національність та саме єврейство перестали бути головною цінністю, поступившись ідеям побудови соціалізму та комунізму. Інша частина єврейського суспільства трималася консервативних політичних поглядів, своїх попередніх посад та набутого працею не одного покоління майна.

Типовим її представником був приватний повірений Ісаак Шварц, що став першою жертвою чернігівського губревтрибуналу⁴. Революція – феномен значно складніший, ніж протистояння двох полюсів: червоних і білих. Єврейські партії та організації мали своє бачення та брали участь в українських визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. Про вплив єврейських партій та організацій на політичне життя в Україні революційної доби вже докладно написано такими дослідниками як Найман О.Я.⁵, Гусєв В.І.⁶, Устименко В.М.⁷ Значну увагу як українському питанню, так і питанню прав національних меншин приділяло найбільш авторитетне губернське періодичне видання часів революції – Чернігівська земська газета, за матеріалами якої можна простежити політичні вподобання єврейського населення України та Чернігівщини у переламному 1917 р.

Чернігівська земська газета докладно розповідала своїм читачам про перебіг подій у Центральній Раді (ЦР) – революційному парламенті України. Розуміючи строкатість етнічного складу України, його діячі відразу визначили національне питання як одне з пріоритетних для майбутнього розвитку української державності. Так, 11 липня 1917 р. відбулося засідання комітету ЦР за участі нових представників від національних меншостей. Відкрив і привітав засідання М.С. Грушевський, висловивши свої сподівання на створення єдиної революційної демократії України. Від імені єврейської соціалістичної партії «Паолей Ціон» виступив Соломон Ізраїлевич Гольдман. Оскільки партія прагнула національно-територіальної автономії єврейського народу в Палестині, природно вона підтримала прагнення українців до національно-територіальної автономії України. Сіоністів на засіданні представляв М.Т. Розенштейн, який висловив повагу до українського народу і сподівання на взаємну повагу. Від єврейської об'єднаної соціалістичної партії виступав М. Зільберфарб. Він також підтримав ідею автономії України, а також принцип національно-персональної автономії всім націям, сподіваючись показати всій Європі, як можна забезпечити права національних меншостей, які не мають власної державності. Всі виступи

наполягали на спільній роботі на користь всіх націй, підтримували ідею інтернаціональної єдності. Радість з приводу можливості демократичного розв'язання національного питання висловив голова Генерального секретаріату України В. Винниченко. Газета підкреслювала, що перше засідання було урочистим і дружнім⁸.

2 серпня 1917 р. засідала комісія з розподілу місць між польською і єврейською національностями в Українській ЦР. Постановили 20 місць віддати полякам і 50 місць – євреям. Останні розподілилися таким чином: Бунду дісталось 13 місць, стільки ж об'єднаній соціалістичній партії та сіоністам, Поалей Ціон отримав 9 місць; П.Є.Д.С. – 2 місця. Крім того євреї мали обрати 13 заступників депутатів⁹.

В серпні під час обговорення Другого універсалу ЦР або «Тимчасової інструкції Тимчасового Уряду до Генерального Секретаріату України», що значно звужувала автономію України та зменшувала її територію, представники єврейських партій мали спільні з українцями позиції. Сіоніст Сиркін Наум Соломонович та представник Поалей-Ціону Гольдман Соломон Ізраїлевич вважали, що прийнята інструкція малопригідна і не відповідає інтересам України. Єврейські депутати скаржились на перекручування їх слів у газеті «Киевская мысль», що належала проросійським силам¹⁰. В цей же час М. Зільберфарб був призначений товаришем генерального секретаря національних справ О. Шульгіна.¹¹ Завдяки активній участі єврейських партій в Українській Центральній Раді, чи не вперше в історії було призначено віце-секретаря з єврейських справ (пізніше – міністр і генеральний секретар з єврейських справ) М. Зільберфарба.

Співробітництво українських та єврейських партій значною мірою було обумовлене тим, що євреї, віками пригноблені Російською імперією, виявили прихильність Центральній Раді, яка пропонувала їм рівноправ'я не вимагаючи при цьому асиміляції. Єврейські партії щиро підтримали українську революцію, виявляючи готовність взяти активну участь у розбудові нової держави. Євреї не були найчисельнішою національною

меншиною в Україні, але їх підтримка української влади була найбільшою з усіх неукраїнських національностей країни. В цьому питанні єврейські партії виступали тоді єдиним блоком, незважаючи на значні протиріччя між єврейськими соціалістами та сіоністсько-клерикальним блоком. Хоча їх позиції були різними майже з усіх питань єврейського життя.¹²

1 жовтня у Києві відбулося урочисте відкриття єврейської національної ради, утвореної при єврейському відділі генерального секретарства національних справ. Присутні були представники п'ятох основних єврейських партій: «Бунду», Об'єднаної єврейської соціал-демократичної партії, Поалей Ціон, єврейської народної партії і партії сіоністів. Відкрив засідання товариш генерального секретаря національних справ М. Зібельфарб, запропонувавши програму майбутньої роботи єврейського відділу секретарства. Промову генерального секретаря національних справ О. Шульгіна збори вітали оплесками. З привітаннями з приводу утворення організації виступив інший товариш секретаря національних справ, завідуючий польським відділом В. Мацкевич¹³. Незадоволення з приводу утворення нової організації висловив лише Лейзер Каплан – представник сіоністів, вважаючи свою партію більш впливовою серед єврейського населення, і на першому ж засіданні ради сіоністи вийшли з її складу. Основними програмовими завданнями віце-секретарства мали стати: розбудова єврейської автономії, яка б ґрунтувалася на демократично реформованих єврейських громадах; запровадження модернізованої єврейської загальної обов'язкової державної освіти; впровадження рівних прав ідишу з державною та іншими мовами національних меншин у громадському та політичному житті. Одним з найголовніших завдань віце-секретарство вважало за допомогою національної ради розробку статуту єврейської національної автономії, проект якого мав бути поданий на розгляд до Національних єврейських зборів. Головні позиції декларації отримали схвальні відгуки усіх партій, що брали участь у раді, окрім сіоністів, які заявили, що не вважають ні віце-секретарство, ні національну раду

уповноваженими розробляти і видавати закони, які стосуються регламентації життя єврейського населення України¹⁴.

Поки єврейський відділ генерального секретарства національних справ накреслював перспективи національного життя євреїв в Україні, позитивні зрушення можна було побачити і на місцевому рівні. Так, вже перша відозва до жителів губернії новоствореного Чернігівського комітету суспільних організацій на чолі з І.Л. Шрагом вийшла друком російською, польською, українською та єврейською мовами¹⁵. І.Л. Шраг на засіданні ради представників громадських організацій Чернігова висловив власну думку про криводушну політику кадетів у національному питанні, натякаючи на Кафафовський інцидент 1916 р¹⁶. (коли Департамент поліції звинуватив євреїв у революційній агітації під час війни та навмисному підриві російської економіки і знеціненні монети). Очевидно, І.Л. Шраг очікував від чисельної фракції кадетів у Державній думі 1916 р. чіткого засудження циркуляру К.Д. Кафафова.

На початку революції високою свідомістю відрізнялися рішення селянських сходів, які ухвалювали не повторювати трагедії 1905 р. і не робити єврейських погромів. Так, волосний сход м. Ущерп'є Суразького повіту ухвалив: «нема між нами ні мужиків, ні панів, ні євреїв – всі громадяни землі руської»¹⁷

Чернігівська земська газета приділяла велику увагу єврейському питанню, в тому числі висвітлювала події, що відбувалися на момент 1917 р. У Палестині. Дописувачі газети читали на її шпальтах про звірства та гоніння єврейського населення у Палестині. Редакція газети схвалювала позицію Тимчасового уряду, який на дипломатичному рівні намагався вплинути на політику Османської імперії в цьому питанні.¹⁸ В інших своїх матеріалах редакція газети і її кореспонденти вважали юдофобство огидною ознакою дореволюційних часів, і намагалися викривати подібні організації в Чернігові.

Подією для Чернігова стали дві лекції А.П. Жука з єврейського питання, що відбулися 19 і 20 травня 1917 р., чистий прибуток з них у 230 руб. поступив до Чернігівського комітету Бунду.¹⁹ Відчувши різючі переми у суспільстві, євреї почали швидко організовуватися на місцях. Так, у Стародубі створено єврейський громадський комітет для вирішення національних справ. Комітет складався з 30-ти постійних членів і ще 9-ти замісників, очолив равін Тумаркін Ісер Беркович.²⁰

Єврейська громада м. Чернігова активно використала першу можливість участі у виборах міської думи. Раніше, за положенням 1892 р. гласних від єврейської національності не обирали на загальних засадах, а призначали за квотою (не більше 10 %), що було вкрай образливо і приводило до неодноразових відмов від посади.²¹ У 1917 р., нарешті, єврейська громада отримала можливість демократично провести своїх представників до органу міського самоврядування. Вибори відбулися 6 серпня 1917 р. У списках виборців було зареєстровано 21037 осіб, що складало більше 50 % населення (вибори до міської думи не були загальними, існував майновий ценз за попередньою виборчою системою). Явка виборців була досить високою – 60 %. Представники єврейської національності були розпоршені у багатьох партійних списках. Бунд балотувався в соціалістичному списку разом з меншовиками та есерами, список отримав 26 % голосів і відповідно 16 місць гласних у думі. Інші єврейські партії: єврейська демократична національна група отримала 7,2 % – 4 місця гласних; єврейський демократичний колектив – 6,8% і 4 місця гласних; єврейський соціалістичний блок – 4% і 3 місця гласних. Всього було обрано 60 гласних, з них 11 від єврейських партій та організацій, до чого треба додати ще певну частку від Бунду у соціалістичному блоці. Для порівняння, у 1913 р. посади гласних отримали 3 призначених єврея з 60-ти думців. Цікаво, що більшовики на виборах до Чернігівської міської думи отримали лише 3 % і 2 місця гласних²². Отже, на середину 1917 р. міські

жителі Чернігова були ще вкрай далекими від ідеї термінового впровадження диктатури пролетаріату.

У вересні на засіданні думи обрали міську управу (виконавчий орган) з 4 осіб, один з них – Нехес, представник Бунду, секретар біженського комітету²³. До думи Новгород-Сіверська також пройшли 4 гласні від об'єднаних єврейських організацій; до думи Сосниці: 2 гласних від єврейської соціалістичної робітничої партії і 2 гласних від сіоністів. Єврейська громада губернії взяла активну участь і виборах до Всеросійських Установчих зборів. В цей же час був створений організаційний комітет, який готував вибори серед єврейської громади до всеросійського єврейського з'їду.

Як бачимо, на рівні губернії, єврейські громади взяли участь у створенні органів місцевого самоврядування, отримавши значний відсоток голосів, отримали значні можливості для розвитку свого національного руху, культури, освіти.

Однак ідилія у взаєностосунках між новою революційною українською владою та єврейською громадою тривала недовго. Причина цього – поширення анархії, і разом з нею характерним для будь-якого кризового часу в Російській імперії антисемітизмом. Прояви анархії в Чернігівській губернії стали помітними вже у вересні-жовтні 1917 р. Головна причина цього – велика кількість розпропагованих більшовиками солдат заповонила губернію. Однією з перших жертв у Чернігові став старожил міста Балабанов, що мав будинок на Бобровиці: 4 вбивць у солдатському одязі вимагали від нього грошей, не отримавши їх, завдали тортур літній людині, після цього по-звірячому вбили його²⁴. 22 жовтня 1917 р. серед біла дня натовп солдат приблизно у тисячу осіб вщент розгромив тютюновий магазин Левітіна на Шосейній вулиці. Після цього вони направлялися до магазину Соколова, що був розташований навпроти, але їх зупинила рада робітничих і солдатських депутатів та міліція.²⁵

В жовтні відбувся з'їзд комісарів (представників Центральної Ради в губерніях) 5-ти губерній України. Вислухавши промови про антиєврейську агітацію і маючи на увазі, що така агітація, є давнім, ганебним прокляттям громадського життя цілої Росії, і України зокрема, з'їзд постановив вжити найсерйозніших засобів боротьби з подібною агітацією, негайно і жорстко придушити погроми і розрухи озброєною силою²⁶.

Міська дума, що мала у своєму складі значне єврейське представництво, зібралася на екстрене засідання 31 жовтня і винесла ухвалу: рішуче засудити повстання більшовиків проти революційного порядку, що загрожує скликанню Установчих зборів, і послаблює фронт. Ухвала закликала жителів Чернігова організуватися навколо міської думи, підтримати Тимчасовий уряд, Центральну Раду і Генеральний Секретаріат. Чернігівська дума висловила свій протест проти розгону більшовиками міських органів самоврядування²⁷.

На жаль, рішення Чернігівської думи не могли повернути величезній державі попередню владу і хоч якесь правове поле, позбавити місто і губернію від вбивць і мародерів з більшовицькими гаслами, які не оцінивши інтернаціоналістичних поглядів своїх вождів, починали злодіяння саме з єврейських жителів та їх крамниць. Рішення з'їзду комісарів не були спроможні викорінити антисемітизм, що століттями насаджувався у свідомість темного населення, і в кризові моменти підживлювався монархічними імперськими організаціями, що хотіли таким чином дискредитувати саму ідею української державності. На матеріалах Чернігівської земської газети, ми можемо побачити, що Українська Центральна Рада, маючи найщиріші задуми щодо демократичного розвитку України, в тому числі і в національному питанні, виявилася абсолютно нездатною захистити своє населення від деморалізованої армії, і нової російської влади, що несла на Україну війну під демагогічними утопічними гаслами, першими жертвами цієї війни ставало саме єврейське населення.

-
- ¹ Цалик С. Мисливець на людей: Зрікшись влади Скоропадський урятував собі життя / С. Цалик // Політика і культура. – 2000. – №7. – С. 32-33.
- ² Ясенчук О Зразкова доля чекіста / О. Ясенчук // Сіверщина. – 2011. – 4 серпня. – С.14.
- ³ Еткіна І. Євреї-судді та засуджені революційним трибуналом м. Чернігова 1919 р. / І. Еткіна, А. Тіток // Евреи Левобережной Украины. История и культура: Материалы VII-го Международного научного семинара. – Чернигов, 2012. – С. 34-42.
- ⁴ Там само. – С.37-38.
- ⁵ Найман О.Я. Єврейські партії і об'єднання України. 1917 – 1925. Монографія / О.Я. Нойман. – К., 1998. – 196 с.
- ⁶ Гусев В.І. Бунд, комфарбанд, євсекції КП(б)У: місце у політичному житті України (1917 – 1921) / В.І. Гусев. – К., 1996. – 132 с.
- ⁷ Устименко В.М. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті України за доби Центральної Ради / В.М. Устименко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр. – К., 2009. – Вип.4. – С. 147 – 182.
- ⁸ Черниговская земская газета. – 1917. – 21 июля. – С.11.
- ⁹ Черниговская земская газета. – 1917. – 11 августа. – С.9.
- ¹⁰ Черниговская земская газета. – 1917. – 18 августа. – С.8.
- ¹¹ Черниговская земская газета. – 1917. – 22 августа. – С.6.
- ¹² Устименко В.М. Вказ. праця. – С.155 – 156.
- ¹³ Черниговская земская газета. – 1917. – 18 октября. – С.7.
- ¹⁴ Устименко В.М. Вказ. праця. – С.167 – 168.
- ¹⁵ Черниговская земская газета. – 1917. – 18 марта. – С.3-4.
- ¹⁶ Черниговская земская газета. – 1917. – 18 июля. – С.4-5.
- ¹⁷ Черниговская земская газета. – 1917. – 24 марта. – С.7.
- ¹⁸ Черниговская земская газета. – 1917. – 23 мая. – С.15.
- ¹⁹ Черниговская земская газета. – 1917. – 26 мая. – С.2.
- ²⁰ Черниговская земская газета. – 1917. – 19 июня. – С.5.
- ²¹ Шара Л. Представники єврейської громади у складі Чернігівської міської думи початку ХХ ст./Л. Шара // Евреи Левобережной Украины. История и культура: Материалы VIII Международного научного семинара. – Чернигов, 2013. – С.24
- ²² Черниговская земская газета. – 1917. – 15 августа. – С.3.
- ²³ Черниговская земская газета. – 1917. – 8 сентября. – С.4.
- ²⁴ Черниговская земская газета. – 1917. – 18 октября. – С.5.
- ²⁵ Черниговская земская газета. – 1917. – 3 ноября. – С.5.
- ²⁶ Черниговская земская газета. – 1917. – 17 октября. – С.8.
- ²⁷ Черниговская земская газета. – 1917. – 10 ноября. – С.7.